

Vor tid forsøger efter bedste evne at tie døden ihjel; den hører ikke rigtig hjemme i velfærdssamfundet. Kan den ikke afskaffes, lader den sig skjule og måske for en stund glemme. Vi, der lever nutidens hektiske liv, har ikke tid til at tage os af døden. De gamle havde både tiden og værdigheden. I bondesamfundet mødte man ikke døden uforberedt, dette forstået ikke blot i kristelig forstand, slægten følte sig helt anderledes forbundet med sine døde. Der findes endnu på landet lidt af denne ældgamle samhørighed, men det gamle dansk bondeland er jo på retur og hermed også megen kultur og tradition, som knyttede sig til begravelsen og gravpladsen. Min berettigelse til at tale ved denne lejlighed består hovedsagelig i, at jeg hver dag på vej til mit arbejde passerer en af Københavns smukkeste og bedst vedligeholdte kirkegårde og om sommeren fra mine vinduer ser ud over en typisk sjællandsk landsbykirkegård. Begge steder har jeg kunnet gøre mine iagttagelser. Af fag kunsthistoriker har jeg ofte behøvet at beskæftige mig med gravmæler, kirkegårdens væsentligste element såvel i kristelig som i kunstnerisk henseende.

Døden har været en stor inspirator for kunsten, meget af det allerstørste som vesterledens digtere, malere og billedhuggere har skabt, er blevet til ud fra tanker om døden i den kristne tros opfattelse. Intet er mere naturligt, end at disse tanker præger gravminderne lige fra malerierne i katakomberne og indtil vore dages gravsten. Dog er gravkunstens kristelige islæt til tider vigende eller helt trængt tilside for det menneskeforherligende, oftest det selvforherligende. I enkelte tilfælde er gravmindet helt uden kristen forkyndelse, erindrer end ikke om livets forkrænkelighed, men vil tværtimod fastholde det, som efter døden kun kan eksistere i mindet, og mindet må for ikke at blegne have noget at binde sig til. Dette „noget“ manifesterer sig materielt ved gravmælet, dets indskrift, symboler og figurfremstilling.

De væsentligste ideer bag det kristne gravminde er kort sagt for det første: Den kristne forkyndelse (især af opstandeshåbet); for det andet: Fastholdelsen af erindringen om det enkelte menneske, (navnlig dets gode og kristelige egenskaber). Uden at disse bliver fremhævet, kan meget let opstå en modsætning mellem gravmindets kristne forkyndelse og dets erindrede funktion. Dette sker ikke så sjældent.

Gravkunstens historie er så omfattende, at man ikke uden på forhånd at pålægge sig visse indskrænkninger kan give en nogenlunde klar oversigt indenfor rammerne af et foredrag. Her vil kun blive omtalt de ca. 800 års hjemlige kristne gravmæler. De udgør et meget værdifuldt historisk kildemateriale, men bør som sådant behandles med kritik, navnlig må man ikke glemme, at langt den største part af alle perioders døde blot har fået deres grav markeret med et simpelt og forgængeligt trækors, en stolpe eller en græstue. For hundrede år siden lå vore landsbykirker på et tykt tæppe af grønt græs. Det så dejligt ud. Nu vil man overalt, selv i Vestjylland, hvor naturen gør bitter modstand have indgærdede „private“ gravsteder.

Her bør indskydes en advarsel imod at anbringe vor tids dybe grave for tæt og for tykt langs de gamle kirkemure, hvorved fundamenterne svækkes. Ved at nedlægge gravstederne nærmest kirken, vil man i

Gravmæler

Dr. phil.

Otto Norns

foredrag ved Foreningen
for Kirkegårdskulturs
årsmøde 10.-6. 1965.

mange tilfælde kunne omgive den med et bælte af grønt, som vil klæde de ærværdige mure godt.

Vikingetidens runesten

er ikke grav- men mindsten. Indskrifterne på en del af de yngste anråber Jomfru Maria eller Den hellige Mikael, men også her gælder, at de er rejst til den dodes minde, ikke for at markere hans grav; oftest vil de netop fastholde erindringen om den, der døde langt borte fra sit sogn og sin slægt. Det var i vort lands første kristne tid kun få, som kunne opnå det privilegium at blive begravet indenfor kirkens viede mure: høje gejstlige, kirkens grundlægger eller velgører. Selv stormænds grave blev meget enkelt markeret i kirkegulvet ved en flad sten eller en række brændtlersfliser, som ikke hævede sig over det almindelige niveau. Så beskedent fremtrådte selv Absalons og Valdemarernes grave. Mere end den ydre pragt betød, at graven var placeret således, at sjælemesserne til evig tid kunne læses lige over den.

Romanske gravsten

Den fornemmes grav var i ældre middelalder sat eller muret af sten lige under gulvet eller græsset, og gravstenen markerede dens plads eller udgjorde ligefrem dens dække. Navnlig i Jylland er bevaret en del *romanske gravsten* fra 1200-årene; de fleste firkantede og aflange dekoreret i lavt relief, og til tider forsynet med en kort indskrift, som på latin meddeler, at her ligger den eller den. Meget hyppigt er på den romanske gravstens overside udhugget et kors, der vel har skullet værne graven, i sjældnere tilfælde en figurfremstilling forestillende den afdøde. Disse gravsten var tilstrækkelig høje til at rage op over kirkegårdens græs, men kun ganske få ligger på oprindelig plads; flertallet er til forskellig tid blevet indmuret i kirkens våbenhus eller i soklen på sognets herregård.

Allerede i 1200'rne lykkedes det for andre end de allerfornemste gejstlige og verdslige stormænd at opnå de eftertragtede hvilesteder indenfor kirkens mure, og i løbet af en kort periode blev hver kvadrattomme gulvplads optaget. Også efter reformationen anså man det for mest attråværdigt — uanset sjælemessernes ophør og det lutherske syn på kirkebygningen — at få sin grav inde i kirken, og helst så nær alteret som muligt. Navnlig lykkedes det præster og herremænd at trænge sig frem i forreste geled i håb om også at komme til at stå dér på Den yderste Dag.

Da det blev skik at nedsætte kisterne i familiegrave, såkaldte „åbne begravelser“, d. v. s. større eller mindre murede kældre eller krypter under kirkegulvet, forsvandt herved til sorg for arkæologen talrige middelalderlige grave og spor af ældre kirkebygninger.

Medens blandt den ældre middelalders forholdsvis få bevarede gravmæler de værdifuldeste er at finde på kirkegården, udfolder gravkunsten sig indtil slutningen af 1700'rne sig rigest indendørs; men da man i begyndelsen af 1800'rne forbød begravelser inde i kirkerne, var gravkunsten henvist til at blomstre i det frie.

Foreløbig må vi holde os til kirkebygningen og de forskellige former for monumenter, som i mere eller mindre intim samhörighed med graven blev rejst her. Af praktiske grunde kunne gravmindet kun i undtagelsestilfælde hæve sig op over gulvfladen. Selv stormænds gravsten blev

udsat for sliddet af kirkegængerens fodsåler. Den første som her i landet har rejst en fritstående stensarkofag eller *tumba*, synes at være Valdemar Atterdag med sine forældres Christoffer II's og dronning Eufemias gravmæle i Sorø klosterkirkes kor. Overhovedet er denne type af monumenter sjældne i Danmark, og Frederik II forhindrede ved en forordning 1576 adelen i at opstille så prangende monumenter. Herluf Trolle og Birgitte Gøje nåede dog at komme til at hvile i Cornelis Floris' tumba i Herlufsholm, ét jysk adelspar ligeledes, medens et andet på grund af det kongelige forbud måtte lade de færdige skulpturer anbringe på kirkevæggen som et epitafium. Forinden må *gravstenen*, som det til alle tider fremherskende gravmæle omtales. Den udvikler sig i perioden fra gotik til renaissance, fra o. 1300 — o. 1600, fra at være en forholdsvis beskeden stenhelle med sparsom indridset dekoration til store adelssten, som er i højeste grad standsprægede. Gotikkens fint tegnede figur som indrammes af indskriftborten, er nu afløst af relief-fremstillinger af adelsmanden, hans hustru, ja sommetider hele hans familie, medens forfædrenes våbenskjolde opfylder resten af pladsen. Indskriften er sjælden ret lang og slutter som oftest med at udtrykke salighedshåbet. Adelsstenenes rent kristelige elementer er få og sjældent ret fremtrædende: et krucifiks eller et opstandelsesbillede. Kun meget få gravstensfigurer er portrætter, men de karakteriserer glimrende og helt præcist den privilegerede og selvbevidste stand. Hertil kommer, at mange af vore store adelsgravsten er ypperlige billedhuggerværker. Allerede før reformationen begynder *epitafiet*, mindetavlen at dukke op i vore kirker. Den er et supplement til gravstenen, ophængt på kirkevæggen oven over gravstedet. Epitafierne bliver en slags erstatninger for de katolske sidealtertavler og efterligner til at begynde med også deres trefløjede skabsform. Det fuldstændige epitafium omfatter et maleri med kristeligt motiv, en portrætfremstilling og en gravskrift.

Snart efter reformationen ødsler adelen hele den pragt, som kongen forbød dem at anvende på selve graven, på epitafiet. Her er det, at de første malede portrætter dukker op ved midten af 1500'erne, beskeden og ydmygt, knælende og bedende over for Christus, der oftest er fremstillet som den opstandne frelser. Meget tydeligt vidner gravkunsten fra reformationstiden om det levende opstandeshåb. Krig og fattigdom i Christian IV's sidste regeringsår kom også til at sætte sit præg på gravkunsten. Gravstenen mister sine figurer, bliver til gengæld fyldt med indskrifter, hvis fromme tirader kan virke noget stift og mekanisk. Jo mindre man gjorde ud af stenen på graven, desto større interesse fattede man for kisten, som ofte blev kostbart udsmykket med en overdådighed af dekorative metalbeslag, selvom den blev nedsat i den murede krypts mørke. Stadig hyppigere sker det, at kisten bliver hugget i sten, således at den kan stå til parade i dagens fulde lys. Talrige gravkapeller indrettes i tårnrum og tilbygninger, og her på væggen oven over *sarkofagen* udfolder barokkens gravkunst sig ofte bevæget og dramatisk som en teaterforestilling, hvori døden udgør det store illusionsnummer.

Endelig får så med den følsomme periode, slutningen af 1700-årene kirkegårdsmonumenter atter en blomstring. Wiedewelt varierer det mesterligt og med stor fantasi. Flere af hans gravmæler er abstrakt skulp-

Fig. 29
*Sandstensgravmæler
på Nexø
gamle kirkegård.*

tur. Indskrifterne bliver lange og sentimentale. Thorvaldsens elever og efterfølgere, navnlig Freund og Jerichau skaber højt kultiverede monumenter i nyklassicismens formsprog, som de tilegnede sig ved direkte at studere og efterligne den attisk-græske gravstele. Under den hjemlige jernstøbnings store opsving o. 1850, blev i nygræsk og nygotisk stil fremstillet talrige gravmonumenter, især prisbillige gravkors, der skønt de i nogen grad bærer præg af at være seriefremstillede, som oftest er kønne.

Det gælder alle disse kirkegårdsmonumenter fra slutningen af 1700- og første halvdel af 1800-årene, at de ikke nyder samme beskyttelse som epitafier og gravsten inde i kirkerne. Og det er en stor skam, for der findes iblandt dem ypperlige billedhuggerværker, som under ingen omstændigheder burde gå tabt; de er i sig selv smukke og præger deres omgivelser så stærkt, at blot et enkelt kan give en ellers temmelig banal kirkegård et kønt og ærværdigt udseende.

Gravmælets historie holdt jo ikke op for hundrede år siden, og meget — også noget positivt — kunne føjes til, hvad her i korte træk er nævnt. Men mekaniseringen også af det ældgamle håndværk stenhugningen har været med til at sætte et skel i gravmælets historie ved midten af 1800'rne. Siden er den industrialisering, som begyndte så beskedent med jernstøberierne som bekendt blevet til en revolution, der helt har ændret samfundets gamle struktur. Efterhånden som de traditionelle håndværks-

fag dør ud, vil det blive mere og mere vanskeligt at få vore kirker med deres rige bestand af inventar og gravminder vedligeholdt. Sidstnævnte har i alt for høj grad været forsømt, og vi må håbe på en bedring på dette område. *Jeg skal derfor slutte denne yderst summariske oversigt med at lægge alle på sinde, som har ansvar for vore gamle kirkegårde, at søge de gravmæler, som har værdi som kultur- og kunstminder, bevaret og istandsat. Man bør ikke, fordi de er rejst af private og måske i forfængelighed, dømme dem til undergang. Nationalmuseet vil gerne hjælpe til med sin sagkundskab og sin sympati. Penge råder det desværre ikke over til dette formål.*

Erik Moltkes artikel: Gravmonumenter i Kulturhistorisk Leksikon for nordisk Middelalder Bd. V. 1960 giver en god oversigt over gravmælets historie i middelalderen med henvisninger til yderligere litteratur.

C. A. Jensen: Danske adelige Gravsten I (1951) og II (1953) bringer en fyldig oversigt over gravkunsten fra perioden 1520 og indtil midten af 60'erne.

Kirkegårdsmonumentets blomstringstid o. 1760—1820 er ikke behandlet i nogen samlet oversigt, men gennem biografierne i Weilbachs Kunstnerleksikon vil man kunne nå frem til de spredte, ofte værdifulde oplysninger om emnet.

„Vi troede i min barndom, når stormene hylede derovre i dalen ved Bryghusbugten, det var de døde, der påkaldte angakok'en,“ fortalte den ca. 70-årige enke, Marie Iversen, mig engang under mit sommerophold i Christianshåb. På en ekskursion travede jeg en søndag over

Grønlandske kirkegårde

Carl Østen

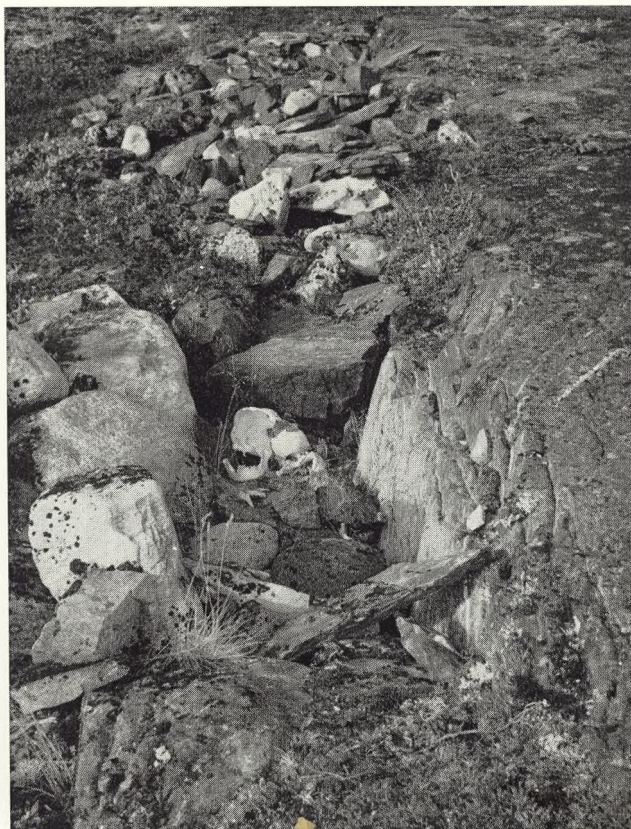

Fig. 30.

Begravelser på Grønland er fra gammel tid foregået i naturlige kløfter, der om sommeren bliver „gjort klar“ og efter begravelsen fyldt op med sten.